

УДК 821.161.2+821.162.1].09:7.049:304(477.83-25)

Балинська Дзвенислава

ЛЬВІВ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОГРАНИЧЧЯ

Аналізується образ Львова, відображений у свідомості мешканців українсько-польського прикордоння, у спогадах різних поколінь: мемуарах, романах, повістях, оповіданнях і навіть легендах. Це місто розглядається як символ для українців (як один із культурно-політичних центрів Західної України) і поляків (як один із bastionів їхньої культури на східних теренах). Підкреслюється унікальність Львова – особливого урбаністичного феномену на пограниччі різних культур, його незвичайна роль в історії України, Польщі та Центрально-Східної Європи загалом.

Ключові слова: Львів, українсько-польське пограниччя (прикордоння), мемуаристика, полікультурність.

Балынская Д.

ЛЬВОВ В КОНТЕКСТЕ УКРАИНСКОГО-ПОЛЬСКОГО ПОГРАНИЧЬЯ

Анализируется образ Львова, запечатленный в сознании жителей украинского-польского пограничья, в воспоминаниях разных поколений: мемуарах, романах, повестях, рассказах и даже легендах. Этот город рассматривается как символ для украинцев (как один из культурно-политических центров Западной Украины) и поляков (как один из bastionов их культуры на восточных территориях). Подчеркивается уникальность Львова – особенно урбаністического феномена на границе разных культур, его необычная роль в истории Украины, Польши и Центрально-Восточной Европы в целом.

Ключевые слова: Львов, украинско-польское пограничье, мемуаристика, поликультурность.

Balynska D.

LVIV IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN-POLISH BORDER

The author is analyzed the image of Lviv, which reflected in the consciousness of the inhabitants of the Ukrainian-Polish borderland, in the memoirs of different

generations: novels, stories, stories and even legends. This city is considered as a symbol for Ukrainians (as one of the cultural and political centers of Western Ukraine) and Poles (as one of the bastions of their culture in the eastern territories). The uniqueness of Lviv is emphasized – a special urban phenomenon on the borders of different cultures, its unusual role in the history of Ukraine, Poland and Central and Eastern Europe in general.

Key words: Lviv, Ukrainian-Polish borderland (borderline), memoiristics, multiculturalism.

У свідомості мешканців українсько-польського прикордоння, зокрема Галичини, крім реального сучасного Львова, існує ще Львів віртуальний, який відображений у спогадах різних поколінь: мемуарах, романах, повістях, оповіданнях і навіть легендах. Це місто стало символічним для українців (як один із культурно-політичних центрів Західної України) і поляків (для яких воно було одним із bastionів їхньої культури на так званих «Східних кресах»).

В українській національній свідомості Львів іноді розміщують в одному ряду зі столицею Києвом, у польській – із Краковом і навіть Варшавою.

«Львівська» мемуаристика та есеїстика закорінена ще у XVI–XVIII ст.ст. (згадаймо, наприклад, «Потрійний Львів» Бартоломія Зіморовича, записки Петра Кунацака, Михайла Гунашевського, хроніку родини Вільчків тощо.) Але тільки у XIX ст. виникає своєрідний «стандарт» спогадів, який у багатьох ознаках зберігся й досі. Йдеться, зокрема, про мемуари Бенедикта Григоровича (1), де Львів відтворено очима австрійського урядовця середини XIX ст.: кар'єрний шлях пересічного службовця, його мешкання, економічні проблеми на тлі відносно «спокійних» часів та картину Львова під час бурхливого 1848 р.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. зароджується міф «щасливого Львова»: веселого, молодого, динамічного міста. Про це йдеться у творі Станіслава Лясковницького «Шпага – багнет – ланцет» (2) (спогади, видані уже після Другої світової війни). З одного боку, тут вибудовується образ «медичного Львова», осердяч якого для автора стала хірургічна клініка (звідси – «ланцет»). На протилежному полюсі тексту – напівбогемний світ львівських кав'ярень і товариське життя у чисельних спортивних клубах (звідси – «шпага»).

Варто згадати також художньо-літературні еквіваленти «польсько-Львова під австрійською вівіскою». Серед них, як правило, виділяють роман Яна Парандовського «Небо пломеніє» (3). Атмосфера

міського життя за австрійських і польських часів тонко передана й у праці Юзефа Вітліна «Мій Львів» (4). У цих та інших спогадах і художніх творах, які відображають «австрійський» Львів, проявляються дві основні тенденції: з одного боку – образ неповторного багатокультурного міста, «осідок трьох митрополитів», де співіснують різні народи; з іншого – протиставлення польського та українського Львова.

Перша світова війна та повоєнні події змінили попередні уявлення про Львів, загостривши увагу власне на різниці між польським та українським містом. Це торкнулася й мистецтва, зокрема літератури. Насамперед, це стосувалося образу українсько-польського воєнного протистояння. Польська мемуарна і художня література про ці події була досить масштабною. Однією з улюблених тем став міф «львівських дітей», які воюють з українськими «загарбниками». Саме цей сюжет стає одним із основних у другому творі Мірослава Безлуди – «Юзько – польський солдат» (1934), де львівський «батар» під впливом війни з українцями перетворюється на свідомого поляка.

Найпоширеніший образ міжвоєнного Львова у польській літературі відображено у творі «Високий Замок» Станіслава Лема (5). Тут Львів – це згусток дуже особистих вражень дитини, а потім юнака; це світ щасливих спогадів, а не болючої реальності. Центрами цього світу стають цукерні, батьківське мешкання письменника на вулиці Брасівській, школа біля Порохової вежі, сам Високий Замок – місця, які міцно ввійшли у дитячу свідомість майбутнього літератора. Картина Львова у творі Станіслава Лема змінюється у міру того, як розгортається його розповідь. Оптимістичний на початку книги образ міста поступово обростає песимізмом: спогади завершуються згадками про передвоєнні клопоти, війну і знищення єврейського гетто. Зрештою, Львів дитинства стає для автора мертвим містом, від якого залишаються лише спогади.

В українській літературі образ Львова 20–30-х рр. ХХ ст. дещо подібний, але водночас і відмінний від того, який створила польська література. Насамперед, це стосується спогадів про листопадові дні 1918 р. у Львові (для прикладу, «Перший листопад у Львові» Михайла Гуцуляка). Тут виник образ давнього княжого міста, яке українські січові стрільці намагаються визволити з рук польських окупантів. У цьому ж контексті вибудована концепція й решти українських спогадів, що торкаються міжвоєнного Львова. Серед них мемуари Лева Біласа («Оглядаючись назад. Пережите 1922-2000 і передумане») (6), які дещо схожі на книги Юзефа Вітліна і Станіслава Лема. Львів

для Біласа – це вихідний пункт роздумів про психологію дитинства і юності, про геополітичну ситуацію у Європі і те, як її сприймали українці, про зміни у світогляді тогочасного львівського інтелігента і про їх причини. Тут Львів – категорія не тільки історична, але й історіософська.

Більшість спогадів «львівських» українців мають фактологічний або ж «сентиментально-фактологічний» характер. Чимало з них присвячені окремим організаціям: українській Академічній гімназії та Духовній семінарії (пізніше – Богословській академії), гімназії Українського Педагогічного Товариства імені Іллі та Івана Кокорудзів, гімназії сестер-василіанок тощо. В інших випадках Львів постає як місто родинної історії. Наприклад, мемуари Лариси Крушельницької «Рубали ліс. Спогади галичанки», де довоєнне місто постає «острівцем щастя» на тлі пізнішої трагедії – депортації і знищення її сім'ї на «Великій Україні» (7). Однак образ міжвоєнного Львова тут лише як фон, контекст, периферія. Хоча деякі твори українських письменників були присвячені так званій субкультурі «львівської вулиці» (це, зокрема, невеликі повісті та оповідання Богдана Нижанківського та Івана).

Попри це, виникає й поетичний образ міжвоєнного Львова. Це – близьке, але водночас відчужене від людини місто «мертвих авт», плакатів, і «панів у сірих плащах», місто цинічне і водночас містичне, таємниче – як у поезіях Богдана-Ігоря Антонича.

Образ довоєнного, польського Львова у літературі плавно переходить в образ Львова 1939–1941 рр. та зливається з картиною воєнного міста. Спогади Романа Волчука («Спомини з передвоєнного Львова і воєнного Відня») (8) містять три компоненти: родинну історію; суспільні зміни, викликані приходом радянської влади («визволителів»); німецький «новий порядок» та активне життя українських організацій.

Відтоді сформувалося протиставлення образів радянського й німецького Львова. З одного боку, виникає картина «сірого» радянського Львова, який шокує корінних мешканців, але водночас приваблює «прибульців зі Сходу». У цьому контексті польський та український образ міста несподівано зближуються. Польські автори зображають україно-радянський передвоєнний Львів абсолютним нонсенсом, непорозумінням, містом черг і злиднів. Натомість в українській мемуаристиці погляд на радянський Львів дещо роздвоєний: присутні як позитивні, так і негативні оцінки (радість від досить поверхової українізації і жах від останніх днів червня 1941 р., коли відкрилися тюрми НКВС).

Хоча зображення «німецького» Львова також неоднозначне: у спогадах Остапа Тарнавського, Володимира Кубійовича, Юрія Шевельова бачимо спочатку напіввілюзорний образ відносно щасливого для українських інтелектуалів міста; але виникає і негативний образ Львова як міста терору, де розстрілюють закладників і знищують євреїв, і де розвивається польський та український рухи опору. Особливо слід згадати мемуари Євгена Наконечного «Шоа у Львові». Крізь призму дитячих спогадів автора тут показано не тільки драму Голокосту у Львові, але й роль українців у порятунку євреїв. Зрештою, тут бачимо цілий клубок мотивів: від життя робітничих кварталів Львова у воєнні та передвоєнні роки до зворушливої дружби львівських дітей – євреїв і не євреїв – на тлі знищення гетто (9).

По-своєму відображений Львів у творах української радянської літератури. Тут встановився чіткий канон зображення Львова як міста, розбудженого до нового життя «Золотим Вереснем». Потім, у роки окупації, – як «кубло» фашизму, буржуазного націоналізму і греко-католицизму, з якими боролися комуністи-підпільники. Починаючи з 1944 р. – знову як визволене щасливе місто.

Львів 50-их асоціюється з чистотою помешкань, домогосподарками, консьержками і няньками, які дотримувалися «польських» порядків і манер. Натомість Львів 70-их, жителями якого стають також мешканці довколишніх сіл, на думку Г. Комського, вже втрачає європейське обличчя і потрохи люмпенізується. Образ міста, яке, українізуючись, втрачає свій «дух», стає одним із наскрізних і у прозі Ігоря Клеха (10). У польськомовному варіанті книги есеїв Олександри Матюхіної «В совєцькім Львові. Щоденне життя міста в 1944-1990 рр.» (11) релікти старого польського Львова протиставлено новому, «селянському» місту.

Для поляків, особливо вихідців з Галичини, радянський Львів асоціюється з одноманітним люмпенізованим натовпом. Тому в повоєнній польській літературі й мемуаристиці виникають два образи Львова: міста колишнього, «вирваного з польських грудей», і теперішнього, в якому господарюють ті, для кого воно «чуже». У польській мемуаристиці та художніх творах фігурує цілком зрозуміла ностальгія колишніх львів'ян за втраченим містом. Так, у пронизаній інтелектуалізмом поезії Збігнева Герберта одним із наскрізних мотивів стає повернення «пана Когіто» у Львів, його мандрівка шляхами спогадів, а не місцями реалій.

В українському літературному дискурсі 80-х рр. ХХ ст. також простежуються різні образи Львова. З одного боку, тут проявляють-

ся ідеологічні настанови компартії: намагання «прославити» його як індустріальне місто у руслі «виробничих» тем соцреалізму. З іншого – відчувається прагнення реконструювати історичне минуле Львова (наприклад, цикл романів Романа Іваничука «Манускрипт з вулиці Руської», «Вода з каменю», «Шрами на скалі»).

Новий образ Львова як центру національно-релігійного відродження, міста мітингів і демонстрацій виникає у літературі у 90-х рр. ХХ ст. У текстах українських літераторів переосмислюється образ довоєнного та радянського міста. Приклад цьому – автобіографія того ж Романа Іваничука «Благослови, душе моя, Господа...» (12), де акцентовано на існуванні українського Львова у межах Львова радянського. Це породжує образ міста як нового П'ємонту, з якого розповсюджується ідея української державності на решту території України.

Ще один варіант трактування цієї теми – спогади Миколи Петренка «Лицарі пера і чарки», де створено нетиповий образ «богемного» Львова радянської доби. У книзі Ілька Лемка (псевдонім Іллі Семєнова) «Львів – понад усе!» радянський Львів постає осередком незалежної молодіжної культури 70–80-х рр. Водночас у цих мемуарах помітне бажання відновити втрачені зв'язки між до- і післявоєнним Львовом, зокрема між «школою Лема» і радянською й пострадянською 8-ю школою, між символічними Високим Замком (у Лема) і «Святим садом» (у Лемка) тощо. Так, автор споминів частково намагається відродити старий міф Львова.

Молодше покоління письменників створює свій, «андерграундний» образ міста, зокрема його мистецького середовища 80–90-х рр. ХХ ст., як у книзі Надії Мориквас «За нас – у Львові» (13). Нарешті, у кінці 90-их та початку 2000-их рр. виникає постмодерний погляд на пострадянський Львів – місто, де поєднані елементи різних культур (романи та есеї Юрія Андруховича, «Повернення у Леопольс» Віктора Неборака тощо). Особливо гостро молоді інтелектуали акцентують на різниці між реальним – поруйнованим та ідеальним – досконалим Львовом. Тут показовою є перекладена польською мовою збірка «Львів. Три есеї», де вміщені нариси українських авторів Юрія Прохаська, Юрія Іздрика та Наталі Сняданко. Одним із леймотивів цієї книги (а водночас міні-альбому) можна вважати витримане у дусі постмодерну метафоричне порівняння того ж Юрія Прохаська: *«Львів може збивати з пантелику, провадити на манівці, вдавати, що є іншим, іншого кольору, але шанс пізнати його ми отримуємо лише тоді, коли зрозуміємо: Львів має, по суті, колір пожовклого па-*

неру» (14). Це веде автора до іншого образу – картини міста, будинки якого схожі на книги, які кожен читає по-своєму; міста-бібліотеки, яку кожен використовує так, як уміє, знає і може. Змінюються покоління «читачів» – жителів, твердить Прохасько, які водночас є й бібліотекарями – власниками та «інтерпретаторами» міста, у якому живуть.

Отож, можна вважати, що мемуарні та художньо-літературні образи Львова ХІХ – початку ХХІ ст. у польській та українській традиції споріднені й відмінні водночас. Тут можна простежити три основні тенденції:

- емоційно-естетичне замилювання містом, його історією та пам'ятками архітектури;
- виразну національну домінанту, прагнення протиставити «чуже» сприймання Львова «своєму» (українське – польському чи навпаки) на тлі ностальгії за втраченим містом;
- іронію та критицизм, бажання побачити місто відсторонено, «збоку».

І всі ці прагнення настільки ж сильні, як і бажання просто захоплюватися Львовом без будь-яких коментарів. Цей момент об'єднає більшість спогадів про це місто, в одних випадках затушовуючи національні, конфесійні та політичні суперечності, а в інших – навпаки, підсилюючи їх. Але при цьому більшість мемуаристів підкреслюють унікальність Львова – особливого урбаністичного феномену на пограниччі різних культур, його незвичайну роль в історії України, Польщі та Центрально-Східної Європи загалом.

Література:

1. Gregorowicz W. Pamiętnik. *Pamiętniki urzędników galicyjskich*. Kraków, 1978. S. 35–353.
2. Laskownicki S. Szpada, bagnet, lancet. *Moje wspomnienia*. Wrocław, 1970.
3. Парандовський Я. Небо пломеніє / Пер. з пол. Львів, 1978.
4. Wittlin J. *Mój Lwów*. Warszawa, 1991; фрагмент у перекладі українською: Вітлін Ю. Мій Львів. *Критика*. 2002. Ч. 7–8. С. 35–37.
5. Лем С. Високий Замок / пер с. пол. Львів, 2003.
6. Білас Л. Оглядаючись назад. Пережите 1922–2000 і передумане. Львів, 2005.
7. Крушельницька Л. Рубали ліс. Спогади галичанки. Львів, 2001.
8. Волчук Р. Спомини з передвоєнного Львова і воєнного Відня. Київ, 2002.

9. Наконечний Є. «Шоа» у Львові. Львів, 2004.
10. Клех И. Костел на Привокзальной. *Ї. Число 29: Геній місця / Genius Loci*. Львів, 2003. С. 277–283.
11. Matyukhina A. W sowieckim Lwowie. *Życie codzienne miasta w latach 1944–1990*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2000. Дет. про концепцію авторки див: Чорновол І. Bastion тримається. *Критика*. 2004. Ч. 1–2. С. 21–23.
12. Іваничук Р. Благослови, душе моя, Господа... Львів, 1993.
13. Мориквас Н. За нас – у Львові. Міти і міфи. Львів, 2001.
14. Prochańsko J. Lwowskie epifanie. *Lwów. Trzy eseje*. Kraków, 2005. S. 31.
15. Котинська К. Львів, не зовсім реальний. *Критика*. 2002. URL: https://krytyka.com/ua/articles/lviv-ne-zovsim-realnyu?domain_switch=full.
16. Leopoldis Multiplex: Інтерпретація образу Львова в сучасній українській публіцистиці / Упорядники І. Балинський та Б. Магіяш. Львів: Грані-Т, 2008.